

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., наративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРІГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видруковано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

І. Б. МАТЯШ (Київ)

ПЕРШИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД АРХІВНОГО ПРОФІЛЮ В УКРАЇНІ

(З історії Київського археологічного інституту)

“Занедбаною ділянкою нашої культури” з боєм називав О.С.Грушевський архівну справу. Своєю діяльністю в царині архівістики він намагався довести, що усвідомлення її важливою ланкою культурного будівництва, розуміння значення архівів як скарбниці історичної пам’яті є однією з гарантій духовного поступу. Вдалу формулу щодо визначення архіву як наукової інституції запропонував В.Л.Модзалевський, означивши архівні установи аполітичними і важливими для будь-якої влади. За радянською концепцією архівні скарби поступово перетворювалися на “зброю проти буржуазних націоналістів та інших ворогів”. Проте, як би не змінювалася домінанта в діяльності архівів (практична, наукова, ідеологічна) залежно від зміни влади, необхідною умовою розвитку архівістики залишалася фахова підготовка співробітників архівних установ. Власне в Україні навчального закладу архівного профілю до початку ХХ ст. не існувало, хоч пропозиція її фундації у Києві пролунала ще в ході підготовки та проведення Одинадцятого археологічного з’їзду (Київ, 1899). Ідея Д.Я.Самоквасова щодо створення “архівної професури” в Московському та Київському університетах як найавторитетніших, на думку вченого, вищих навчальних закладах для розгортання наукової підготовки архівістів та вищих шкіл при обласних архівах, висловлена у зв’язку з розробленням проекту архівної реформи в Росії (1901-1902), не була втілена на теренах України. На рівні постановки питання становлення системи архівної освіти розглядалося відповідними управлінськими органами Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, але дієві кроки, пов’язані з фундацією першого українського осередку архівної освіти, зробили не державні структури.

Початок історії Київського археологічного інституту (далі КАІ) пов’язаний саме з ХІ Археологічним з’їздом. Напередодні з’їзду, під час його роботи, у доповідях відомого російського архівознавця й архівіста-практика Д.Я.Самоквасова, граф. П.С.Уварової та дебатах йшлося про те, що в такому багатому пам’ятками старовини краї як Україна відсутність археологічного інституту неприпустима. Д.Я.Самоквасов небезпідставно

вважав підготовку працівників для архівних установ завданням державного рівня. Під час голосування за вибір міста для заснування нового археологічного інституту більшість висловилося на користь Києва. Отже, час виникнення ідеї започаткування архівної освіти в Україні можна віднести до останніх років XIX століття. Однак з появою на початку 1907 р. згідно царського дозволу “Быть по сему” такого інституту в Москві, Київ ще тривалий час залишався осторонь.

Діяльність щодо створення КАІ активізувалася з грудня 1909 р. по травень 1910 р. Впродовж цього короткого відтинку часу в приміщеннях Університету св. Володимира та Київського комерційного інституту відбулося чотири засідання ініціативної групи в складі К.М.Антонович, М.П.Василенка, В.Ю.Данилевича, М.В.Довнар-Запольського, В.С.Іконникова, В.О.Кордта, О.М.Лук'яненка, Г.Г.Павлуцького, В.С.Перетца, М.І.Петрова, В.О.Розова, А.І.Сонні. На зібраннях обговорювалися основні принципи організації та діяльності інституту, вироблялися програма й статут, узгоджувався список засновників, ескізи нагрудних знаків. На травневому зібранні було остаточно схвалено установчі документи і вирішено “дати їм хід”.

У вересні 1910 р. попечителю Київського учбового округу було подано “прошення”, протокол підсумкового зібрання засновників від 23 травня 1910 р., проект положення про КАІ, пояснювальна записка до нього, навчальний план та описи нагрудних знаків. Фундатори КАІ взяли за основу статуту Петербурзького (1877 р.) та Московського (1907 р.) археологічних інститутів, прагнучи при цьому втілити своє бачення нової для України науково-навчальної інституції та врахувати місцеву специфіку. КАІ мав створюватися для розроблення археології, археографії, російської історії, спеціальних історичних дисциплін, бібліотекознавства, а також підготовки спеціалістів для “посад у архівах, музеях і бібліотеках, урядових, суспільних і приватних”¹. На загальний термін навчання на всіх трьох відділеннях (археологічному, архівному, бібліотечному) визначався дворічний та трирічний – для тих, хто бажав захистити дисертацію. До викладання планувалося запровадити 31 дисципліну (на археологічному відділенні – 14, архівному – 12, бібліотечному – 8), серед яких обов'язковими для всіх відділень мали бути такі курси: християнські та південно-слов'янські старожитності, історична географія Росії, хронологія, фотографія. Студенти архівного відділення мали вивчати нумізматику, метрологію, сфрагістику, генеалогію й геральдику, архівознавство, палеографію, дипломатику, юридичні старожитності, джерелознавство російської літератури, історію російської мови та її діалектів. Як бачимо, знайомство з українською історією, культурою, мовою навчальним планом не передбачалося. Про них віддалено нагадував хіба що нагрудний знак КАІ у вигляді щита давньоруської форми з узорним візантійським обрамленням та зображенням князя Ярослава Володимировича, котрий “засіяв книжними словами серця віруючих людей”, у великокняжому одязі з сувоєм в одній

руці і з мечем в другій². Отже, в ескізі нагрудних знаків проектованого інституту порівняно з суворо витриманою державницькою лінією у московських колег (“чотирикутний щит, покритий малиною емаллю з металевим мереживним обрамленням, стрічкою внизу й імператорською короною вгорі, від якої відходять двома кінцями стрічки чорно-жовто-білого кольору; на щиті – двоголовий орел типу часів царя Миколи Федоровича: на грудях орла московський герб, на головах – металеві корони, а між ними посередині такий самий десятигранний хрест”)³ акцент переносився на “велику користь ученія книжного” та давню київську культурну традицію. Перший проект положення підписали член Імператорського Московського археологічного товариства К.М.Антонович, заслужені ординарні професори університету св. Володимира: Ф.І.Косауер, Т.Д.Флоринський, С.Т.Голубев, В.С.Іконников; в.о. екстраординарного професора: О.І.Покровський та А.М.Лобода; ординарні професори П.М.Ардашев, А.І.Сонні, М.М.Бубнов, І.А.Леціус, В.С.Перетц, Г.Г.Павлуцький, М.В.Довнар-Запольський; приват-доценти: В.О.Розов, В.Ю.Данилевич, О.М.Лук’яненко; кандидат юридичного факультету, бібліотекар університету В.О.Кордт, кандидат історії М.П.Василенко; заслужені ординарні професори Київської духовної академії В.З.Завитневич та М.І.Петров, директор Київського художньо-промислового і наукового музею ім. імператора Миколи Олександровича – М.Ф.Біляшівський. Переважна більшість цих учених впродовж довгих семи років попри всі несприятливі умови (як об’єктивні, так і суб’єктивні) не лише зберегла вірність ідеї створення вищого навчального закладу для підготовки висококваліфікованих археологів, архівістів, бібліотекарів, а й увійшла згодом до професорсько-викладацького складу КАІ.

Після першого розгляду проекту Науковим комітетом МНО було висловлено низку принципових зауважень, що перешкоджали затвердженню положення. Зокрема, у довідці щодо справи КАІ висвітлювалися деякі неточності та неузгодженості установчих документів (в питаннях про вільних слухачів, про права членів і слухачів, про викладання курсу історії). Наголошувалося також на майже повній тотожності положення зі статутом Московського археологічного інституту, куди внесені незначні зміни та доповнення “головним чином редакційного плану”. Чи не найсуттєвішим видавалося питання “о средствах содержания” інституту⁴. Відтак проект було визнано “неподлежащим утверждению”. Проте будь-яких змін чи доповнень до положення засновниками не було внесено. Вважалося, що через “формальні причини” справі не було “надано руху”⁵. Відкриття інституту затримувалося на невизначений термін. Проте 11 березня 1910 р. було затверджено статут Київського товариства охорони пам’яток старовини, до якого увійшли майже всі ініціатори створення КАІ (В.С. Іконников, В.З.Завитневич, В.Ю.Данилевич, М.В.Довнар-Запольський, Г.Г.Павлуцький, Н.Д.Полонська, М.І.Петров та ін.). Маючи за мету розшук, охорону і вивчення пам’яток старовини і мистецтва, нова інституція поширювала свою діяльність на Київську, Волинську, Чернігівську,

Полтавську, Гродненську, Катеринославську та Бессарабську губернії. Професійні знання, допомога меценатів, щире прагнення збереження і захисту національних святинь забезпечили активне розгортання роботи товариства. Проблема створення спеціального вищого навчального закладу, як свідчать архівні документи (ЦДІАК, ф.725, 138 справ), не була для нього пріоритетною.

Як не дивно, ініціювали новий етап розвитку подій навколо КАІ не його фундатори. На початку грудня 1914 р. ректору університету св. Володимира М.М.Цитовичу надійшов лист із МНО, в якому нагадувалося: “со времени возбуждения ходатайства прошло 3 года и за этот срок никаких запросов о судьбе его не поступало... департамент Министерства Народного Просвещения желает выяснить предварительно дальнейшее направление настоящего дела, не оставили ли учредители по тем или иным причинам самую мысль об основании института”⁶. В січні 1915 р., в останній рік свого ректорства, М.М.Цитович передає питання про відкриття КАІ на історико-філологічний факультет для обґрунтування та остаточного висновку, особисто контролюючи його вирішення. Однак результат був несподіваним. Відповідь декана факультету М.М.Бубнова засвідчила небажання повертатися до цієї справи: “Историко-филологический факультет не нашел возможным рассматривать ... дело об учреждении археологического Института в Киеве, так как, хотя в числе инициаторов его и находятся члены факультета, но не сам факультет, как учреждение. По сему дело сие надлежит выдать той комиссии, которая была уполномочена хлопотать о сем, то есть проф. В.С.Иконникову, М.В.Довнар-Запольскому, Г.Г.Павлуцкому, приват-доценту В.Е.Данилевичу”⁷. Водночас щойно обраний академіком Російської академії наук (18 лютого 1914 р.) 74-річний проф. В.С.Іконников, серед численних звань якого були й звання почесного члена Московського (17 травня 1907 р.) та Петербурзького (1915 р.) археологічних інститутів, делікатно відмовився “принять на себя заботу по ... организации института, в случае утверждения его устава”⁸, залишаючи непроторений шлях молодшим товаришам. Власне на цьому історія КАІ могла закінчитися, фактично не розпочавшись. У зв’язку з воєнними подіями, коли “все научные начинания уступили место более насущным потребностям, вызванным военным временем”⁹, 1915 р. університет евакуювався до Саратова, а після його повернення 1916 р. клопотання щодо відкриття інституту було попри все поновлено.

Цього разу ініціативу взяв на себе гурток істориків та археологів, зібраний проф. М.В.Довнар-Запольським. При розробленні статуту КАІ та навчального плану, безумовно, “організаційним гуртком по утворенню Археологічного інституту” були використані попередні напрацювання. Порівняно з положенням про інститут 1910 р. була значно уточнена головна мета його створення: “глибоке і детальне вивчення минулого рідного краю, старовини української, пам’яток доісторичної культури, мистецтва, етнографії, юридичного і економічного побуту, місцевих “древлесховищ” та

архівів”¹⁰. Підготовлені документи планувалося передати до МНО в лютому 1917 р., але бурхливі політичні події знову затримали справу. “Точно злий рок тяготел над этой идеей”, – згадувала Н.Д.Полонська-Василенко¹¹. Зрештою в квітні 1917 р. “прошение” про відкриття КАІ – складену проф. В.З.Завитневичем “Записку об Археологическом Институте в Киеве”, у якій формулювалися мета й завдання інституту, обґрунтовувалася необхідність його створення, все-таки було подано до МНО. Цього разу від імені фундаторів виступили єпископ Василій, архімандрит, намісник Лаври Амвросій, прот. о. І.Н.Корольков, акад. В.С. Іконников, професори: В.З.Завитневич, о. В.Д.Прилуцький, М.В.Довнар-Запольський, М.П.Василенко, С.С.Могилевцев, Г.Г.Павлуцький, М.М.Пальмов; приват-доценти: Б.Г.Курц, Г.А.Максимович, Н.Д.Полонська, В.О.Розов, П.П.Смирнов, викладач реального училища Л.П.Добровольський. Вже 30 серпня було отримано дозвіл Тимчасового уряду на фундацію у Києві Археологічного інституту згідно закону від 1 липня 1914 р. про “приватні навчальні заклади, класи і курси відомства Народної Освіти”¹² та читання лекцій, але статут не затверджено. 27 жовтня 1917 р. на першому організаційному засіданні членів-засновників КАІ закритим балотуванням одноголосно директором інституту було обрано проф. В.М.Довнар-Запольського¹³, ученим секретарем – приват-доцента Н.Д.Полонську, скарбником Л.П.Добровольського, а також членів-засновників, почесних та дійсних членів, викладачів основних курсів. Членами-засновниками інституту стали архімандрит Амвросій, єпископ Василій, М.П.Василенко, Л.П.Добровольський, М.В.Довнар-Запольський, В.З.Завитневич, І.М.Корольков, С.С.Могилевцев, В.С.Іконников, Г.А.Максимович, Б.Г.Курц, В.Д.Прилуцький, Г.Г.Павлуцький, М.М.Пальмов, Н.Д.Полонська, В.О.Розов, М.І.Петров, С.Ф.Платонов, П.П.Смирнов; почесними членами – академіки Д.І.Багалій та О.І.Соболевський, проф. Д.В.Айналов, Д.М.Анучин, О.О.Дмитрієвський, П.І.Веселовський, О.І.Маркевич, І.О.Линниченко, С.К.Любавский, граф О.О.Бобринський, графиня П.С.Уварова, князь В.С.Щербатов, патріарх Кирион, єпископ Мессроп, К.М.Мельник-Антонович, С.Ф.Платонов, М.І.Петров та ін.; дійсними – В.О.Біднов, М.М.Богословський, С.К.Богоявленський, В.В.Богданов, В.Ю. Данилевич, А.М.Лобода, А.С.Синявський, Ю.Й.Сіцинський, О.І.Покровський та ін.

Проте лише з осені 1918 р. КАІ розпочав діяльність. Причиною нової затримки відкриття інституту став перегляд статуту і навчального плану КАІ спеціальною підкомісією на чолі з академіком Д.І.Багалієм у складі Комісії по вищим навчальнимкладам і установам МНО Української держави (голова В.І.Вернадський). На засіданні 26 серпня комісія вирішила не реєструвати статут КАІ до в'яснення таких питань: “ 1) яку силу зобов'язань на думку засновників повинні мати права архівістів чи археологів, що їх видаватиме інститут; 2) у чому полягає різниця між двома категоріями слухачів: із середньою і вищою освітою; 3) чи будуть існувати у інституті кафедри українознавства”¹⁴. Це спонукало Раду КАІ

внести певні зміни у програму, вироблену зборами засновників у грудні 1916 р. Особлива увага приділялася уточненню навчального плану археографічного відділення, адже “вивчення українських архівів потребує не тільки знайомства з українською палеографією, але й з українською історією, історією юридичного побуту, геральдикой, генеалогією, дипломатикою”¹⁵. У зв’язку з цим для слухачів першого року навчання до плану було додатково включено спеціальні курси з історії та археології України, українську палеографію, юридичні старожитності; для другокурсників – поряд з російською геральдикой – українську та спеціальні курси з історії мистецтва України та ін. Такі зміни мали засвідчити зміщення пріоритетів у навчальному плані в бік української історії. Крім того, відкриттю КАІ особисто сприяв тодішній міністр освіти М.П.Василенко – один з перших ініціаторів його створення. Тим часом *de jure* КАІ існував: функціонувала Рада інституту (її засідання проходили в приміщенні Київського центрального архіву), формувався професорсько-викладацький склад, набиралися майбутні студенти. Архівні документи зберегли відомості про обрання викладачами інституту 2 червня 1918 р. приват-доцентів С.І.Маслова та В.О.Кордта; 23 жовтня 1918 р. – В.Л.Модзалевського, Ф.І.Шміта, А.Ю.Кримського¹⁶ та ін. Заяви та документи від тих, хто бажав навчатися в КАІ, приймалися секретарем інституту Н.Д.Полонською не лише в робочий час в університеті св. Володимира, а й на власній квартирі (що була одночасно й канцелярією інституту) вечорами щовівторка та суботи. Зрештою в жовтні 1918 р. статут навчального закладу було зареєстровано. Для КАІ було орендовано за 2000 крб. на рік одну кімнату у приміщенні гімназії п. В.О.Перетяткович (вул. Велика Володимирська, 47) з правом користування залом для засідань і лекцій.

Саме тут 3 листопада 1918 р. відбулося урочисте відкриття інституту, куди були запрошені “любителі археології та історії”. На цьому поважному зібранні інститут представляли його члени-засновники, почесні й дійсні члени, викладачі: Д.В.Айналов, М.П.Василенко, Л.П.Добровольський, М.В.Довнар-Запольський, В.М.Зуммер, В.С.Іконников, І.М.Каманін, Ф.А.Колодій, І.М.Корольков, Б.Г.Курц, С.І.Маслов, Н.Д.Полонська, В.Д.Прилуцький, П.П.Смирнов, О.В.Стороженко, Фетисов, а також й слухачі першого набору. До гостей і студентів звернувся В.М.Довнар-Запольський, наголосивши у своїй промові “Сучасні завдання в справі збереження й вивчення архівів” на важливому значенні для історії архівів та необхідності охорони й збирання архівних матеріалів як одному з головних завдань інституту¹⁷. Зробивши екскурс в історію створення КАІ, діяльність фундаторів інституту впродовж 1916-1918 рр. підсумувала Н.Д.Полонська, скромно обминувши свій особистий внесок у становлення інституту (тоді як її власна квартира № 2 у будинку по вул. Московській, 30 була фактично штабом, а вона – промотором і душею цієї важливої справи). Надходили привітання від установ Києва та інших міст. Серед

архівних джерел до історії КАІ збереглися вітальні телеграми “новому світочу знань” з побажанням процвітання від “молодого Таврійського університету” за підписом ректора Гельвича, Одеського товариства дослідників старовини за підписом проф. Б.В.Варнеке, лист від Київської духовної академії, підписаний заслуженим ординарним професором, ректором академії та головою Церковно-історичного та археологічного товариства Васи́лієм, єпископом Каневським та ін.

Заняття розпочалися 5 листопада й тривали в 1918-1919 навч. р. до 1 червня з перервою у грудні-січні¹⁸. Першими викладачами нового “розсадника науки” стали Д.В.Айналов, А.Ю.Кримський, М.П.Василенко, Л.П.Добровольський, М.В.Довнар-Запольський, В.З.Завитневич, Ф.О.Колодій, Г.Г.Павлуцький, Ф.І.Шміт, П.А.Тутківський, М.М.Пальмов, В.М.Зуммер, І.М.Каманін, П.В.Клименко, В.О.Кордт, Б.Г.Курц, Г.А.Максимович, С.І.Маслов, М.М.Могилянський, В.Л.Модзлевський, А.В.Стороженко, В.О.Пархоменко, Н.Д.Полонська, В.Д.Прилуцький, Д.М.Щербаківський, В.О.Розов, П.П.Смирнов. КАІ облаштували насамперед з урахуванням досягнень світової історичної думки, зокрема французького й російського досвіду (Паризької школи хартій, Російського археологічного інституту в Константинополі, Петербурзького та Московського археологічних інститутів та ін.) при зосередженні основної уваги на українському матеріалі. І хоч становище КАІ було дещо кращим за становище створеного 1877 р. М.В.Калачовим на приватні пожертви і розміщеного на власній квартирі у Петербурзі археологічного інституту, однаковим залишалось прохолодне ставлення офіційної влади до архівної освіти. Космополітизм більшості засновників КАІ, зосередження уваги на загальнолюдських цінностях, співіснування української і російської культур, викладання багатьох предметів російською мовою спричинили до того, що КАІ “не користувався симпатіями ні українського уряду, ні більшовицького, яким ледве не був закритий у червні 1919 р.”, бо сприймався як “російський інститут, який вивчає місцеву культуру на тлі загальноросійської культури”¹⁹. Після приходу до влади більшовики все-таки обмежилися незначними нововведеннями: замість директора інституту на чолі Ради КАІ було поставлено голову Ради та двох його товаришів, створено науковий, науково-навчальний та господарчий комітети, збільшено студентське представництво в Раді з одного представника кожного відділення до третини складу, в серпні 1919 р. призначено комісара інституту – Р.Л.Хведчука, що одночасно був і комісаром комерційного інституту. Найболючішою для КАІ новиною була тимчасова відміна плати за навчання, адже ці надходження були єдиним засобом існування інституту. Однак важливим було вже те, що його “не зачинили”, адже список вищих навчальних закладів з 1 червня 1919 р. був кардинально змінений: Київський університет та Український університет злито в один, Юридичний інститут, Вищі жіночі курси, Вищий технічний інститут та Вечірні жіночі курси Жекуліної ліквідовано²⁰.

Розпочавши діяльність на правах приватної установи, без будь-яких державних дотацій, маючи в касі лише 5000 крб. приватної пожертви, КАІ не міг оплачувати працю лекторів та адміністрації, а грошей вистачало лише на оренду приміщення, оплату праці діловодам та кур'єрам. Обов'язкова для всіх студентів плата за навчання КАІ складала спочатку 300 крб. на рік, а для малозабезпечених вона зменшувалася за рішенням Ради інституту до 200 крб. Цих коштів, безумовно, було недостатньо для повноцінного існування установи, але обсяг плати був визначений свідомо “для більшого доступу желающих” і вони лише частково фінансово підтримували інституту. Розрахунки на матеріальну підтримку вузу як державну, так і з боку фізичних осіб не виправдовувались. Неодноразові спроби отримати субсидію були невдалими. Одноразова дотація, надана восени 1919 р. після переговорів делегації КАІ з особоуповноваженим по управлінню фінансами Матусевичем, та “націоналізація” інституту уможливила лише отримання заробітної платні викладачами за літні місяці. На разі прихильність влади була нетривалою – вже 1 лютого 1920 р. в газетах було вміщено повідомлення про те, що КАІ не увійшов до числа вищих навчальних закладів, “прийнятих на казенний рахунок”. Проте попри всі труднощі засновники КАІ вірили в перспективу цієї “науково-навчальної корпорації”.

Перший друкований проспект інституту сповіщав, що його завданнями є “изучение местного края в художественном и археологическом отношении – с одной стороны и подготовку ученых археологов, архивоведов и библиотекведов – с другой”²¹, “подготовку специалистов для должностей в архивах, музеях и библиотеках, правительственных, общественных и частных”²². Якісно виготовлені проспекти та плакати про КАІ надсилалася до вищих навчальних закладів, губернських учених архівних комісій, книгарень для інформації та розширення кола абітурієнтів. Засновники інституту були свідомі того, що кількість слухачів не буде великою, бо “специальные дисциплины не могут привлечь широких масс, в то же время подготовка действительно знающих специалистов возможна лишь при детальной работе с ними преподавателей в небольшом кругу: палеография, архивоведение, библиотекведение и т.д. не могут читаться в большой аудитории, ибо требуют внимательного рассмотрения материала”²³. Найголовнішим було прагнення зібрати навколо КАІ відданих справі людей, котрі після закінчення інституту змогли б прислужитися розвитку історичних досліджень, архівному та бібліотечному будівництву.

При інституті засновувалися бібліотека, архів, музей старожитностей та кабінет мистецтв; планувалося видавати друкований орган інституту. Першими надходженнями музею були старовинні речі, подаровані О.К.Стринським, пожертви слухачів та предмети, виявлені в результаті літніх розкопок. Основу книжкових фондів бібліотеки КАІ склали пожертви В.М.Ханенко, К.М.Мельник-Антонович, О.К.Стринського, В.М.Зуммера, С.І.Маслова, В.М.Базилевича, Н.Д.Полонської та безоплатно передані інституту в жовтні 1918 р. бібліотека Київського відділу Воєнно-

історичного товариства та Василіанська бібліотека з Канева, що належала Київському товариству охорони пам'яток старовини, загальною кількістю 794 назви, 1644 томів (101 дублет)²⁴. На поповнення бібліотеки, придбання колекцій, експонатів для музею та кабінету кошторисом на 1918-1919 рр. передбачалося 8000 крб. Проте умов для їх утримання фактично не було – за браком приміщень часто музейні й бібліотечні фонди зберігалися в квартирах викладачів, василіанська бібліотека тривалий час перебувала нерозібраною в ящиках у приміщенні Публічної бібліотеки. Неодноразово Рада КАІ безрезультатно зверталася до “наділених владою” з проханням профінансувати хоча б перевезення книг інститутської бібліотеки й експонатів музею, адже ці підрозділи мали відігравати далеко не другорядну роль у навчальному процесі.

Первісно КАІ мав два відділення: археологічне з історією мистецтв та археографічне (архівне), згодом виокремився відділ історії мистецтв, пізніше було створене етнографічне відділення. Таким чином, за перші роки існування інститут, що збирав від 80 до 100 слухачів (в 1918-1919 н.р. навчалося 60 осіб, в 1919-1920 н.р. – прибуло ще 36), засвідчив своє право на існування в той час, коли “в Києві Вищої школи не було, були лише напівпусті помешкання бувших Навчальних установ, в котрих блукали канцелярські службовці та служники, що не встигли виїхати в село. Професорі, почасти втікли з Києва з денікінцями й поляками, почасти кинули вищу школу, бо не одержували платні за лекції протягом більш ніж півроку. Лекції не читались, бо не було кому їх читати. Вмісто 18-20 тисяч студентів, що рахувались по спискам в Києві можна було знайти не більше 4-5 тисяч, да й ті не могли відвідувати школу, бо були на службі”²⁵. Досвід “виживання” КАІ у таких умовах, коли “академічне життя у інших навчальних закладах завмирало”²⁶, надавав упевненості у тому, що інститут “достаточно нужен и найдет количество слушателей”²⁷. Значно прислужився справі становлення інституту В.С.Кульженко, вільний слухач (прийнятий 29 вересня 1918 р.), а згодом бібліотекар та викладач інституту. Він “пожертвував” на користь КАІ 5000 крб., надав допомогу в поширенні інформації про інститут, запропонував під розміщення бібліотеки свою квартиру (вул. Пушкінська, 4), коли виникла загроза її знищення під час евакуації Артилерійського складу, де вона тимчасово зберігалася. Таке ставлення до алма матер було показовим, але не винятковим. За час перебування в стінах інституту ті, хто носив нагрудний знак КАІ, ставали його справжніми патріотами.

У дійсні слухачі КАІ, котрі могли претендувати на звання вченого археолога або вченого архівіста, приймали юнаків та дівчат із вищою освітою. Певного терміну вступу не було, тому впродовж навчального року надходили нові заявки. Серед першокурсників набору 1918 р. випускник Чугуєвського військового училища О.С.Стацевич, Київського комерційного інституту Л.А.Дінцес, Київського класичного комерційного училища О.В.Гасс, студентка історико-філологічного факультету Варшавських

вищих жіночих курсів С.М.Святогорова, Санкт-Петербурзького політехнічного інституту В.Ф.Резников та ін. 1919 р. до інституту вступили слухачка Московських вищих жіночих курсів Н.В.Геппенер, студент Київського політехнічного інституту Л.О.Шереметьєв, студенти Київського університету Св.Володимира М.М.Жук, Л.О.Тисячний-Паличко та ін. Особи без вищої освіти допускалися до навчання лише як вільні слухачі з правом на отримання тих самих звань, що й дійсні слухачі за умови успішного складання іспитів та захисту дисертації. За даними звітів, на кінець навчального року студентами першого курсу були 20 юнаків та 7 дівчат, а другого – 34 юнаки та 6 дівчат. Закінчення інституту давало право на отримання посад у музеях, бібліотеках та архівах відповідно до обраної кваліфікації.

Курс навчання у Інституті передбачався трирічний. Для початківців-першокурсників читалися лекції (через брак приміщень – з 17.00 до 20.00, а у ранкові часи проводилися практичні заняття), причому, крім постійних курсів, влаштовувалися тимчасові – з окремих предметів із запрошенням відомих фахівців та проводилися публічні лекції. На другому курсі слухачі працювали за семінарською системою. Разом із слуханням лекцій та заняттями у семінарах, студенти вивчали фонди бібліотек, архівів, музеїв, відбували наукові екскурсії у місті та його околицях²⁸. Цей напрям діяльності КАІ не лише передбачав спілкування студентів зі старовиною вічна-віч, а й забезпечував виконання ще одного завдання інституту – “популяризацію серед широкої публіки” археологічних занять. З метою організувати “науково поставлені екскурсії” для вивчення пам’яток старовини, мистецтва, археології, ознайомлення з фондами архівів та бібліотек на початку 1919 р. створено екскурсійний відділ, котрий став центром наукових експедицій та популяризації історичних знань. Під час “літнього семестру” слухачі КАІ під керівництвом викладачів працювали в архітектурній та археологічній секціях ВУКОПИС, бібліотечній та архівній секції УКРКОМПОЛІРу, брали участь в розкопках на території Десятинної церкви, в обмірах та ремонті Софіївського та Михайлівського соборів, Андріївської церкви та ін. Цікавою була і така форма роботи як відкриті наукові засідання КАІ, на яких виступали з доповідями провідні учені: С.П.Вельмін “Археологічні дослідження на території Києва 1908-1915 рр.”, О.Н.Грабар “Трьохсвятительська церква у Києві”, Г.К.Лукомський “Вивчення і охорона художніх скарбів Царськосільського палаців”, О.С.Грушевський “Нова література з питання про варягів”, а також слухачі (М.В.Яцутин “Із історії козацької воєн” та ін). Лише впродовж 1918-1919 навчального року було проведено 8 засідань, де прочитано 10 доповідей²⁹. Отже, інститут існував не лише як навчальний заклад, а й як “наукове товариство”. Третій рік присвячувався колективній науково-дослідній роботі – практичним заняттям за одним з предметів, що викладалися у інституті, написанню дисертації та захисту її перед Радою інституту. Після успішного захисту дисертації дійсні слухачі, отримавши

звання ученого археолога чи ученого архівіста, ставали дійсними членами КАІ. Особам, котрі не захистили дисертацію, вручалася посвідка про закінчення інституту й надавалося звання члена-співробітника. Статут КАІ стверджував, що інститут як "учена корпорація" складається із почесних (котрі мали особливі заслуги перед інститутом та наукою), дійсних (професорів та викладачів інституту) членів та членів-співробітників. Звання, присвоєні випускникам, надавали їм не лише впевненості у своїх знаннях, але й відчуття причетності до поважного товариства українських археологів, архівістів, бібліотекознавців.

У перші роки роботи інституту навчальний план включав 22 базові дисципліни: первісну та побутову археологію, історичну етнографію, доісторичну антропологію, історичну географію з топографією старовинних міст, історію мистецтв, мистецтво Кавказу і Середньої Азії, християнську археологію, спеціальні курси з української та російської історії, юридичні пам'ятки, грецьку епіграфіку, латинську та слов'янську палеографію, сфрагістику, геральдику, дипломатику, генеалогію, нумізматику, метрологію і хронологію, музеєзнавство, бібліотекознавство, архівознавство, геологію і палеонтологію, а також спецкурси з історії мистецтв та археології³⁰. Впродовж існування КАІ цей перелік безупинно змінювався. Обов'язковими предметами для обох відділень у рік відкриття були історія України, історія Гетьманщини, історія українського мистецтва, історія промисловості і торгівлі Давньої Русі, художні пам'ятки Києва, історія зовнішнього побуту України й Росії, нумізMATика, історична географія, графічні мистецтва, грецька епіграфіка. У 1919-1920 навч. р. було виділено предмети: а) обов'язкові для слухачів (1-й курс) усіх відділень (передбачені навчальним планом 1918 р. за виключенням курсу історії України); б) обов'язкові для слухачів (2-й курс) археологічного і археографічного відділень (історія гетьманщини, історія українського мистецтва, історія зовнішнього побуту, нумізMATика, грецька епіграфіка); в) необов'язкові для слухачів усіх відділень (історія абетки, грецька мова); г) спеціальні для кожного відділення. Розподіл предметів на загальні та спеціальні для кожного відділення затверджувала Науково-навчальна рада, котра координувала наукову та навчальну діяльність інституту й складалася із всіх професорів, викладачів та представників слухачів.

На археографічному відділенні навчальним планом 1918 р. передбачалося викладання таких курсів: юридичні пам'ятки російські та литовсько-російські, історична географія, державний устрій Польщі XIV-XVIII ст., станові та суспільні відносини України, історія економічного побуту Росії, російська палеографія, українська палеографія, латинопольська палеографія, читання пам'яток давньоруських, московських і литовсько-руських, польських і латинських, що стосуються України і Литви, нумізMATика, генеалогія українська, геральдика російська та західно-російська, дипломатика російська і польська, сфрагістика, метрологія українська і російська, історія орнаменту, бібліотекознавство, архівознавство

загальне, українське музеєзнавство історія України³¹. Дещо скоригований план 1919 р. включав: а) 1-й курс: архівознавство, державне право давньоруських земель та Московського царства; давні юридичні пам'ятки та юридичні пам'ятки Новгороду і Москви; пам'ятки економічні, правничі символики; російські архіви; українська палеографія; письмові пам'ятки України; б) на 2-му курсі додавався ще загальний курс генеалогії, метрологія та бібліотекознавство. Лекції читалися 1-2 год. на тиждень, по закінченні кожного курсу передбачалися екзамени. Так, майбутні учені архівісти складали іспити з курсів: історія російського економічного побуту, архівознавство, палеографія, історія України, українські матеріали в закордонних архівах.

Високий рівень викладання в КАІ забезпечувався тим, що лекції і практичні заняття проводили визнані фахівці своєї справи. Важливим було й те, що лекції та практичні заняття з архівознавства і палеографії під керівництвом І.М.Каманіна з дозволу Правління університету Св. Володимира проводилися у приміщенні Центрального архіву³², а лекції з бібліотекознавства та загального книгознавства приват-доцент В.О.Кордт проводив у приміщенні університетської бібліотеки. Тим самим досягалося унаочнення лекцій, поєднання теорії і практики.

Водночас попри всі титанічні зусилля адміністрації КАІ зміни урядів, перепідпорядкування інституту не могли не відбитися на його діяльності. Якщо гетьманський уряд особливо не заважав існуванню КАІ, хоч і не підтримував, то департамент вищої школи МНО Директорії одразу взяв під контроль мовний режим у інституті, наголошуючи необхідність виконання наказу № 38 від 24 січня 1919 р. міністра народної освіти І.І.Огієнка про ведення діловодства всіма підлеглими МНО установами "виключно державною українською мовою" та дотримання підписаного ним закону про державну мову. Отже проблема викладання українською мовою вимагала вирішення. Після відмови В.М.Довнар-Запольського (протокол №14 від 3 квітня 1919 р.) від продовження виконання обов'язків директора КАІ очолив професор С.І.Маслов. Новий етап діяльності КАІ на принципово інших засадах характеризується кількома спробами реформування діяльності інституту.

Ініційований Радою КАІ (протокол №15) у квітні 1919 р. перехід інституту "у відання" ВУКОПМИСу замість обіцяної матеріальної підтримки був кроком до його закриття. У такому перепідпорядкуванні була певна логіка, адже керівники відділів ВУКОПМИСу (Г.К.Лукомський – архітектурного, В.Л.Модзалевський – архівного, М.Ф.Біляшівський – музейного) та інструктори (С.О.Гіляров, Ф.Л.Ернст, В.Є.Козловська) були викладачами інституту, а слухачі КАІ працювали в різних його секціях по обстеженню пам'яток старовини та архівів. У червні ВУКОПМИС розпочав не очікуване керівництвом реформування інституту, спрямоване на його українізацію. Розроблення нового статуту, програми та структури інституту було доручено особливій комісії у складі М.Ф.Біляшівського, М.О.Мака-

ренка та В.Ю.Данилевича, “результатом занять якої став проект відкриття зовсім нового Археологічного інституту”³³. Йшлося про створення українського навчального закладу архівного профілю, передбачуваного проектами реформи архівної справи в Україні доби Центральної Ради та Гетьманату (О.С.Грушевський, В.Л.Модзалевський), й активно втілюваними на початку літа 1919 р. архівним відділом ВУКОПМІС під керівництвом В.Л.Модзалевського. “При Всеукраинском Главном Архиве учреждается Главный Архивный Институт для подготовки архивистов, архивариусов и копиистов древних актов и архивной службы; При Губернских Общих Архивах, находящихся в университетских городах для той же цели могут быть открываемы в случае наличности преподавательского персонала областные архивные институты”, – зазначалося в одному з проектів Всеукраїнського архіву (травень-червень 1919 р.), котрий все-таки не було втілено³⁴. Засади створення Українського археологічного інституту (варіанти назв: Київський український археологічний інститут імені В.Б.Антоновича, Український архівно-археологічний інститут) обговорювалися на засіданнях створеного при УНТ організаційного гуртка (О.С.Грушевський, В.Ю. Данилевич, В.Л.Модзалевський та ін.) ще з осені 1918 р., коли готувалося відкриття КАІ. Національний характер вузу підкреслювало слово “український”, з включенням якого до назви інституту не погоджувалися викладачі КАІ. Однак згідно нової концепції діяльності Українського археологічного інституту КАІ мав змінити не лише назву, а й змістити акценти у своїй діяльності. Документально підтверджено існування 3-х варіантів статуту УАІ. У проекті О.С.Грушевського інститут названо саме архівно-археологічним, щоб наголосити пріоритетність архівного профілю навчального закладу. Не випадково окреслено у статуті територію, на яку мала поширюватися діяльність УАІ. За задумом О.С.Грушевського, інститут мав бути не містечковим (чи навіть столичним елітарним), а загальнодержавним. Його завданнями мали стати “поширення систематичних відомостей з української історії, археології і архівознавства і участь в розробленні цих дисциплін... на всі землі заселені українцями, як то Галичина, Буковина, Кубанщина”³⁵. До переліку основних предметів викладання в УАІ, крім передбачуваних програмою КАІ, додавався ще курс “описи архівні”. В іншому основні положення статуту співпадали з аналогічними положеннями статуту КАІ.

Привертає увагу ретельно укладений В.Ю.Данилевичем навчальний план (для кожного відділення окремо) та ступінь пророблення деталей, що зберігся в особовому фонді № XXIX В.Ю.Данилевича (Інститут рукопису НБУ імені В.І.Вернадського) й донині не втратив свого значення з точки зору фахової освіти. Його основна особливість – бінарний характер: насамперед, спрямованість на підготовку фахівців-практиків з урахуванням тих проблем та труднощів, з якими їм доведеться у процесі повсякденної діяльності зустрітись, водночас – ґрунтовна підготовка до самостійних наукових досліджень. Наведемо для прикладу цю інформацію по архівному відділенню³⁶:

Склад курсів (лекційних та практичних) у Київському українському археологічному інституті, архівний відділ

№	1-й рік навчання	к-ть	2-й рік навчання	к-ть
1.	Архівознавство І.М.Каманін	2	Архівознавство І.М.Каманін	1
2.	Археографія українська В.Л.Модзалевський	1	Водяні знаки	1
3.	Палеографія (кирилівська, укр., рос., моск., лат.-польська) І.М.Каманін	2	Переховування рукописів та документів К.М.Антонович, В.Ю.Данилевич, В.Є.Козловська	1
4.	Хронологія українська В.Ю.Данилевич	1	Архівна каталогізація В.Л.Модзалевський В.В.Міяковський	1
5.	Історія України О. С. Грушевський	4	Історія України О.С.Грушевський В.О.Романовський	2
6.	Історія Литовсько-польська	2	Дипломатика (укр., рос., лат., пол. моск.), В.В.Міяковський	1
7.	Історія Московщини В.Ю.Данилевич	1	Генеалогія українська В.Л.Модзалевський	2
8.	Історія права України М.П.Василенко	3	Історія ілюмінації рукописів	3
9.	Історична географія О.С.Грушевський	2	Історична географія О.С.Грушевський	1
10.	Історія мистецтв Ф.Л.Ернст	3	Геральдика (укр., пол.)	1
11.	Практичні курси архівознавства О.І.Левицький	4	Практичні курси архівознавства О.І.Левицький	6
12.	Історія укр. мови	2	Сфрагістика (укр., пол., моск.)	2
13.	Практичне фотографування	2	Практичне фотографування	2
14.	Історія засобів писання	1	Метрологія В.Ю. Данилевич	1
15.	—		НумізMATика В.Ю.Данилевич, Ф.О. Колодій, В.А.Шугасевський	1
16.	—		Історія фальшування рукописів та док. М.О.Макаренко В.Ю.Данилевич	
	Всього	30		30

Крім того, були визначені курси, обов'язкові для всіх відділень та для студентів окремих спеціалізацій. Наприклад, ті, хто готувався до праці в церковних архівах, мали слухати курс грецької палеографії, а майбутні працівники архівних установ на теренах Західної України - латинську палеографію.

Стрункість програми та навчальних планів, логічність положень статуту, чіткість визначення завдань та перспективи інституту пояснювалась тим, що до розроблення їх докладали зусиль визнані фахівці своєї справи, знані історики, археологи, мистецтвознавці, архівісти, захоплені ідеєю українського архівно-археологічного вузу. Як видно з таблиці, викладати в УАІ зголосилися І.М.Каманін (архівознавство, палеографія), О.І.Левицький (практичний курс архівознавства), О.С.Грушевський (історія України, історична географія), М.П.Василенко (історію права України), В.В.Міяковський (дипломатика, архівна каталогізація), В.Ю.Данилевич (сфрагістика, метрологія, нумізMATика), Ф.Л.Ернст (історія мистецтв).

Однак значною частиною співробітників КАІ будь-яке реформування його діяльності сприймалося як намір закриття. В роботі комісії з питань подальшого існування інституту брали участь В.М.Довнар-Запольський, П.П.Смирнов, С.О.Гіляров та представник студентства Л.А.Динцес, котрим довелося "рятувати" КАІ від закриття. Однією з причин краху (в тлумаченні керівництва КАІ) було читання курсу "Архіви Петрограда та Москви", бо особлива комісія, як ніби доводила, що інститут на території України не повинен вивчати нічого, пов'язаного з Росією. Водночас Науково-навчальною радою КАІ 23 серпня 1919 р. (протокол № 5) обговорювалися проблеми, пов'язані з виробленим комісією ВУКОПИС проектом інституту, котрим серед інших змін передбачалася зміна назви КАІ на Український археологічний інститут. Після бурхливих дебатів, у яких взяли участь проф. Г.Г.Павлуцький, що "рішуче виступав проти еkleктизму та обстоював український характер" інституту³⁷, М.В.Глоба, В.М.Базилевич, П.П.Смирнов, Н.Д.Полонська, Л.А.Динцес, переважною більшістю голосів залишена за інститутом перша назва. Але попри всі "найкатегоричніші" протести викладачів і студентів "проти ничем необ'яснимого попраання их прав"³⁸ згідно з розпорядженням Управління вищої школи в Києві від 9 липня 1920 р. КАІ було закрито, про що оголошено в газеті "Вісті Київського Губернського Революційного Комітету", № 144. Викладачів і слухачів звільнили, а майно та приміщення передали до ВУАН, якій підпорядковувався відтепер інститут. На прийняття "всього майна й помешкання інституту" Академії наук надавався семиденний термін. Заборонялося "під загрозою суду ревтрибуналу заборонялося без дозволу Управління вивозити речі інституту, хоча б вони належали як власність викладачам"³⁹. Згідно наказу завідувача вищими школами м. Києва т. Гр. Хименко Академії наук доручалося формування нового Археологічного інституту.

Відтак за рішенням Спільного зібрання Академії наук від 12 липня 1920 р. (протокол № 60) було сформовано спеціальну комісію на чолі з

проф. В.Ю.Данилевичем⁴⁰ не лише “для прийняття майна”, а й для “вирішення справ Археологічного інституту в широкому масштабі”, тобто для вироблення плану реформи КАІ. До складу комісії увійшли акад. Д.М.Біляшівський, проф. О.С.Грушевський, В.Л.Ернст, проф. В.О. Кордт, проф. М.О.Макаренко, проф. Г.Г.Павлуцький, В.О.Романовський, В.В.Міяковський, І.В.Моргілевський⁴¹. Про примусовий характер такого рішення свідчить протокол: “Спільне Зібрання констатувало, що для нього це розпорядження було повною несподіванкою, бо Археологічний інститут є установа більш педагогічна, ніж академічно-наукова постановило одначе, що згідно § 3 свого Статуту, Академії Наук не випадає одхилити од себе надане їй доручення”⁴². Клопотання про відновлення діяльності інституту в “попередньому вигляді”, порушити яке Радою КАІ вже 13 липня 1920 р. було доручено проф. П.П.Смирнову (голові господарчого комітету), в Харкові було відхилено.

Відновивши “свою працю після реорганізації програми і зміни особистого складу”⁴³, КАІ поряд з Інститутом охорони здоров’я, Інститутом народного господарства, Вищим інститутом народної освіти ім. М.П.Драгоманова, Робітничо-селянським університетом, Прискореними педагогічними курсами, Київським народним університетом-політехнікумом, Інститутом зовнішніх зносин, Соціально-економічним інститутом став одним із 9 вищих навчальних закладів Києва того часу. Перші кроки реформи полягали у створенні української, російської та єврейської секцій з чотирма відділеннями кожна (історико-археографічним, історії мистецтв, архівно-бібліотечним та етнографічним). Загальне архівознавство в українській секції викладав В.В.Міяковський, архівознавство України та історію козаччини – О.С.Грушевський, загальне бібліотекознавство – Ю.О.Іванов-Меженко, палеографію – І.М.Каманін, в російській секції палеографія викладалася С.І.Масловим, загальне архівознавство та українська палеографія – І.М.Каманіним, загальне книгознавство – В.О.Кордтом, геральдика та сфрагістика – В.М.Базилевичем, історія сучасного російського мистецтва В.М.Зуммером, у єврейській секції – Ю.А.Берлінер навчав семітській епіграфіці та ін. За кількістю слухачів найчисленнішою була російська секція, де навчалися 62 особи (з них 6 – на архівно-бібліотечному відділенні), в українській секції було 6 слухачів (5 – на археологічному відділенні, 1 – на мистецькому), єврейська секція з 6-а слухачами (без поділу за відділеннями) розпалася посеред року. Водночас не припинялося розроблення нового проект статуту Українського археологічного інституту, орієнтованого суто на розвиток української науки та задоволення практичних потреб у національних кадрах. І хоч статут майбутнього навчального закладу, репрезентованого як “вища наукова корпорація й вища археологічна школа, яка має на меті зайняти середнє становище поміж Академією наук, університетом й иньшими вищими школами” значно не відрізнявся від попереднього, певні зміни все-таки закладалися до нового документу. Вони, зокрема, полягали у запровадженні дворічного (замість трирічного) курсу,

поділеного на чотири семестри, при чому для осіб, що готуються до наукової діяльності, Інститут міг би “організувати окремі наукові семінари й інші наукові роботи поза двома роками навчання”⁴⁴ (по суті запроваджувався аспірантський стаж). Основні завдання УАІ визначалися так: “1) посувати, поширювати, поглиблювати вивчення археології, історії, історії мистецтв, етнографії, архівознавства, бібліотекознавства; 2) вивчати археологію, історію, історію мистецтв, етнографію, архівознавство, бібліотекознавство залежно від різних відділів зосібна; 3) виконувати наукові завдання Комісаріату Народної Освіти, Академії Наук щодо фаху інституту”⁴⁵. УАІ мав стати синкретичним вузом, поєднуючи наукової, навчальної та науково-просвітницької інституції. Прикладний характер УАІ знімав би можливі непорозуміння з Академією Наук щодо розроблення окремих наукових тем, бо інститут орієнтувався на “більш практичні, як теоретичні” теми. Оприлюднення наукових здобутків УАІ планувалося на сторінках періодичного наукового органу інституту, “присвяченого розробленню питань історії, археології, архівознавства” окремих томів розвідок і матеріалів, “зроблених лекторами і слухачами інституту”⁴⁶.

У пояснювальній записці обстоювалося вузька спеціалізацію інституту. Наголошувалося, що “тільки при повному відокремленні кожного фаху в науці та школі можуть бути справжні знавці свого фаху, а не всезнавці, краще казати нічогонезнавці”⁴⁷. Для підготовки майбутніх вчених архівістів, вчених археологів, вчених етнографів, вчених “музеїстів”, вчених бібліотекарів мало відкритися 6 відділень: 1) археологічне з підвідділами передісторичної та історичної археології; 2) архівне; 3) історії мистецтв; 4) етнографічне; 5) бібліотечне; 6) відділення провінційних музеїв, архівів та бібліотек. Згодом, за іншим варіантом проекту Статуту УАІ, до цих відділень додавалося ще історичне, тобто 7-е. Відповідно в кожному відділенні запроваджувалися “кафедри професорів”. Зокрема по архівному відділенні мали функціонувати кафедри архівознавства, української палеографії та дипломатики, української хронології, української генеалогії, історії українського права, а по відділенню провінційних музеїв, архівів та бібліотек – кафедри всесвітньої передісторичної археології, всесвітньої історичної археології, музеєзнавства. Коло наук, визначених для викладання і студіювання в УАІ, охоплювало 5 блоків: 1) археологія і всі її частини; 2) архівознавство і всі дисципліни, що торкаються його; 3) історія мистецтва українського і всесвітнього; 4) етнографія і всі дисципліни, що торкаються її; 5) бібліотекознавство і всі потрібні для нього науки.

Проте Рада КАІ не сприймала таких спроб змінити напрям діяльності інституту позитивно. “Совет Института просит предоставить ему существовать независимо от Академии Наук и того Института, который создается при Академии, ибо цели их совершенно различны”, – зазначалося у доповідній записці за підписом проф. С.І. Маслова й висловлювалося прохання дозволити “продолжать существование по-прежнему в качестве частного учебного заведения, живущего на свои средства”⁴⁸.

Наприкінці року в КАІ (як і в інших вузах – для підривання зсередини “оплоту контр-революції” з допомогою комуністів та “безумовно співчуваючих реформі школи”)⁴⁹ було створено ревколектив студентів у складі Жиденка (голова), М.В.Георгієвського (секретар), Л.А.Динцеса, Безвершого, Райцика, Когуна, Линька, Рябенка. Новоутворений студентський орган діяв рішуче, але не зважено. В січні 1921 р. ними було оприлюднено доповідну записку, в якій констатувалося, що загострення стосунків “между преподавательским персоналом, переходящая в открытую вражду на личной и национальной почве, крайне пагубно отзывается на нормальных занятиях Археологического института”⁵⁰ й наголошувалося на необхідності переобрати Президію Ради КАІ. На посаду голови Ради пропонувалася кандидатура проф. С.І.Маслова, товаришів голови – Д.М.Щербаківського та М.О.Макаренка, секретарів – А.В.Дахновича та В.М.Базилевича. При цьому висловлювалося попередження про готовність ревколективу до “найрішучіших дій” для ліквідації “болючого питання”, що призвело до втрати авторитету КАІ як в наукових так й в офіційних колах. Сприймавши це як власну образу, викладачі-українці залишили зал засідань. Відтак, конфлікт між прихильниками УАІ й КАІ загострювався. На початку лютого 1921 р. “українські навчителі Археологічного інституту” А.М.Лобода, К.В.Квітка, М.О.Макаренко, Д.В.Щербаківський, Г.Г.Павлуцький, Є.К.Тимченко, В.В.Міяковський, В.Ю.Данилевич, О.С.Грушевський, М.В.Пахаревський та В.Є.Козловська вийшли з професорсько-викладацького складу КАІ. У заяві-протесті вони підкреслили спричинену конфліктом неможливість наукової і навчальної праці в інституті й висловили намір “почати організаційну роботу по утворенню відповідного для України наукового закладу”⁵¹. Фактично шанс створення національної установи – вищого навчального закладу для підготовки архівістів було втрачено значною мірою через прикрі непорозуміння.

У лютому 1921 р. для нової реформи інституту Губнарпрофобром сформовано комісію у складі професорів М.П.Гулі та О.Ю.Гермайзе. На організаційному засіданні комісії 17 лютого спробу повернути реформування КАІ в напрямку українізації, не сприйнятої досі значною частиною викладачів та студентів, здійснив Г.Г.Павлуцький. У “Записці про Археологічний інститут в м. Києві” він виклав коротко історію інституту та причини конфлікту, закликавши зберегти спеціалізацію цього унікального закладу. Але навіть із підтримкою О.С.Грушевського, Н.Д.Полонської та Д.М.Щербаківського запропонована програма діяльності інституту як такого, що вивчає переважно “українську старовину” зустріла опір М.П.Гулі, котрий доводив, що КАІ вивчатиме “старовину в усій її сукупності”. Його новації увійшли в історію КАІ як “реформа Гулі”, а самого було призначено наказом Губпрофобру від 1 червня 1921 р. (№ 237) ректором. Випускник китайсько-манджурського відділення східного факультету та філософського відділення історико-

філологічного факультету Петроградського університету, згодом приват-доцент цього вузу (після захисту дисертації “Історія Чжоуської династії” отримав ступінь магістра китайської історії), що потрапив до Києва, втікаючи від голодомору, М.П.Гуля був одразу обраний викладачем ВІНО на кафедрі історії соціальної філософії, членом Ради Інституту народного господарства, призначений ректором Робітничо-селянського університету та КАІ⁵². Осягнути специфіку, усвідомити головні завдання й мету КАІ, мабуть, науковцю було непросто. Концепція роботи інституту підлягала за його первісними планами корінним змінам. Інститут мав стати “Дослідницькою Вченою Установою”, тобто науковим (не навчальним!) закладом з відділами філософії, соціології, юридичним, економічним, етнографічним, філологічним. Під час обговорення на засіданні комісії з питань реформи інституту (26 лютого 1921 р.) схема М.П.Гулі була значно змінена. Вирішено залишити відділи етнографії (декан М.П.Гуля), економіки (декан М.І.Митиліна) та історії мистецтв (декан Г.Г.Павлуцький). При цьому відділи ділилися на підвідділи, підвідділи – на цикли, цикли – на кафедри, загальна кількість яких спочатку становила 80. Так, етнографічний відділ мали складати підвідділи матеріальної культури з Н.Д.Полонською на чолі, духовної культури, очолюваний О.Гіляровим, соціалістичного будівництва – П.П.Смирновим, юридичний – М.П.Василенком, філологічний – А.М.Лободою⁵³. Відповідно економічний відділ поділявся на підвідділ економічних учень та техніки, а мистецький – стародавнього мистецтва, європейського та російського мистецтва, українського мистецтва, історії східних шкіл, історії естетики, історії музики, історії театру. Планувалося видання часопису “Вісті Київського археологічного інституту”, праць співробітників КАІ й приватних осіб. Головними завданнями інституту були: а) вивчення старовини переважно української в усіх її видах: економічної, політичної, духовної і матеріальної культури; б) дослідження пам’яток старовини; в) поширення археологічні відомості; г) підготовка вчених знавців-дослідників старовини. На початку ректорської діяльності М.П.Гулі читання лекцій, виходячи з основного завдання, було майже відмінено, а натомість впроваджувалося написання наукових досліджень під керівництвом професорів. Вченій раді інституту надавалося право присвоєння наукового ступеня доктора наук *honoris causa*. В дійсності “жизнь показала, что такого рода задача является мало осуществимой при современных условиях, ибо требует хорошо подготовленных сотрудников, а получить эту подготовку им негде. Поэтому уже с осени пришлось частично вернуться к чтению лекций по некоторым предметам”⁵⁴. Лекції мали читатися лише особам без вищої освіти (“співробітникам”), а “вчені співробітники” (з вищою освітою) одразу розпочинали дослідження. Проте “на практиці до Інституту приймалися переважно особи без вищої освіти, спочатку по колоквиуму, але в липні Гуля відмінив всілякі випробовування і єдиною умовою вступу був вік”⁵⁵. Апробовані лекційні курси були майже повністю замінені, значно оновлено

викладацький склад. Сам ректор мав викладати (а за новою орієнтацією установи – насамперед досліджувати) наукознавство, історію філософії права, соціальну історію, історію соціалізму; С.І.Маслов – історію книги та історію давньоруської літератури; Н.Д.Полонська – історію матеріальної культури, Г.Г.Павлуцький та Ф.І.Шміт – історію мистецтв, М.Я.Калинович – санскритологію, М.М.Марковський – історію української літератури, В.І.Синайський – історію західно-європейської літератури, М.В.Птуха – історію статистики, К.Г.Воблий – історію політекономії, А.Ю.Кримський – історію семітської літератури, О.П.Оглоблин – історію економічного побуту України, В.Ф.Іваницький – ассириологію, О.С.Грушевський – історію України, Б.Г.Курц – економічну історію Росії та ін. Жодний документ, вироблений в стінах КАІ цього періоду не передбачав його діяльність в царині архівної справи. Цей план у Харкові не було схвалено навіть після скорочення Київською Губнарсовтою кількості кафедр до 35, а з липня 1921 р. КАІ було знято з “казенного утримання” (за неофіційними джерелами – навіть зусиллями М.П.Гулі).

Відтак КАІ продовжував своє існування без державної підтримки, багато в чому завдяки відданості справі та ентузіазму проректора з наукової роботи – С.І.Маслова. Вже в серпні група викладачів та співробітників інституту виробила програму лекцій, котрі б готували слухачів до науково-дослідної роботи. Розпочали роботу два відділення: археологічно-мистецтвознавче та історико-літературне, а взимку відкрилося етнографічне. Відповідно в навчальному плані ще майже не було архівознавчих та спеціальних історичних дисциплін. В “осінньому півріччі 1921 р.” в КАІ викладалися курси єгейської культури (О.М.Гіляров), російської ікони та візантійського мистецтва (В.М.Зуммер), історії візантійського мистецтва (І.І.Соколов), історії України (В.О.Романовський), вступу до мистецтвознавства (Ф.І.Шміт), палеографії (С.І.Маслов), загальної археології та історії побуту (Н.Д.Полонська) та ін. Навчальний процес ускладнювався браком постійного приміщення: лекції читалися в стінах ВІНО, в помешканні Академії наук, в приміщеннях 89-ї трудової школи та Інституту зовнішніх зносин. Проте, незважаючи на труднощі, на всіх 3-х відділеннях налічувалося до 100 слухачів. Методикою наукових досліджень вони опановували в семінарах П.П.Смирнова, А.М.Лободи, Ф.І.Шміта, Г.Г.Павлуцького, Н.Д.Полонської. Отже, було доведено життєздатність такого типу інституту, яким він був до “реформи Гулі”. Ради КАІ на засіданні 16 листопада 1921 р. вирішила “корінним чином” переробити статут і навчальні плани, складені під керівництвом М.П.Гулі. Вироблення проекту нового статуту доручили обраній у складі в.о. ректора С.І.Маслова, Ф.І.Шміта, Н.Д.Полонської комісії, яка з разючою оперативністю (за два засідання: 18 і 24 листопада) обговорила дві редакції підготовленого Ф.І.Шмітом проекту. 30 листопада Рада інституту за головуванням С.І.Маслова (М.П.Гуля повернувся до Петербурга) прийняла рішення про відновлення КАІ статусу науково-навчального закладу з трирічним терміном навчання (третій рік

присвячувався науковій роботі), затверджено проект статуту й програму діяльності, схвалено відкриття 4-х відділень: археологічного, етнографічного, історії мистецтв, археографічно-архівне⁵⁶ з метою підготовки співробітників для Головного музею та Головархіву. Основними предметами археографічно-архівного відділення статут визначав: історію України; історію народів, з якими Україна перебувала у торгових і культурних зносинах; історію права України і сусідніх країн; економіку; дипломатику, геральдику, сфрагістику; генеалогію; хронологію; метрологію; нумізматику; палеографію (українську, слов'яно-російську, латино-польську); історію книги, архівознавство, бібліотекознавство; українські та російські архіви. Про вдумливий, фаховий підхід до формування навчального плану засвідчила обов'язковість для студентів трьох відділень (крім мистецького) вивчення теоретичного і практичного музеєзнавства, реставраційної справи, для студентів усіх відділень – нових мов, теорії та практики фотографії, елементарного малювання та креслення. Порядок навчання, як і раніше, передбачав лекції для початківців, просемінари – для слухачів другого року навчання, дослідницькі студії – для випускників. При цьому вперше декларувалися нові умови вступу до КАІ: його слухачем могла стати “будь-яка особа з закінченою середньою освітою”, а за браком диплома про таку освіту “Рада КАІ через додаткові іспити засвідчувала належну підготовку”⁵⁷. Після цієї епохальної в історії КАІ події посаду ректора обійняв С.І. Маслов. Вироблені плани, затверджений статут разом із складеною Н.Д.Полонською доповідною запискою, що переконливо доводила необхідність існування в Україні “хоча б одного археологічного інституту, котрий би міг рівнятися до аналогічних інститутів в РСФСР”⁵⁸, кошторисом на півріччя 2 грудня 1921 р. відправили до Харкова на адресу Головного музею (зав. наукового відділу проф. В.І.Веретенников), який на той час вже був розформований. Оскільки офіційного затвердження чергова реформа не отримала, Рада КАІ на засідання 12 лютого 1922 р. ухвалила керуватися тимчасово виробленими планами та статутом й повідомити про це ВУАН. Відповідно 17 лютого 1922 р. до I відділу ВУАН, Головпрофосвіти та Київського Губпрофосвіти за рішенням Ради було направлено сповнені тривогою щодо слухів про приєднання КАІ до науково-дослідної кафедри історії мистецтв листи, котрі висвітлювали становище інституту. Проте “слухи” не були безпідставними. На спільному зібранні УАН 10 жовтня 1921 р. (протокол № 118) у відповідь на пропозицію Київгубпрофосвіти взяти УАН на свій кошт Археологічний інститут ухвалено “взяти на себе складання реальної наукової програми для Археологічного інституту, впровадження її в життя і тоді передати зреформований інститут до НКО”⁵⁹. Отже наприкінці 1921 р. планувалися нові зміни діяльності інституту.

Реформа системи вищої освіти 1922 р., створення інститутів народної освіти та науково-дослідних кафедр – “державних науково-дослідних установ у відповідних галузях наукового дослідження”⁶⁰ з обмеженим штатом аспірантів в котре поставили під загрозу існування КАІ як самостійного

науково-навчального закладу. Завдяки широким функціям і завданням (“провадити наукові дослідження”, “об’єднувати свої наукові дослідження з працею наукових та науково-практичних установ”, “виховувати нові кадри наукових співробітників, викладачів ВИШів та висококваліфікованих спеціалістів” “обслуговувати потреби відомств та виробничих установ”, “популяризувати знання у своїй науковій ділянці”)⁶¹ новостворювані інституції могли вповні поглинути КАІ. Керуючись патріотичними почуттями до специфічного вузу, якому вони віддали немало сил, представники науково-дослідних кафедр історії, філології, мистецтвознавства, археологічного комітету ВУАН та Київського архівного управління (А.Ю.Кримський, Ф.І.Шміт, М.П.Василенко, М.Ф.Біляшівський, В.В.Міяковський) звернулися з відкритим листом до Київської філії Всеукраїнського наукового комітету з проханням врахувати позитивний досвід КАІ в підготовці кадрів істориків, мистецтвознавців, архівістів при вирішенні його долі. Обстоюючи право КАІ на життя, визнані вчені наголошували, що новообрані аспіранти “через сучасний розлад всієї справи вищої освіти не можуть мати тієї підготовленості до науково-дослідної роботи, яку мають кандидати колишніх університетів. Відтак відчувається гостра необхідність у такій навчальній установі, де б аспіранти мали б змогу поповнити отриману ними в вузах освіту і де люди, що бажають працювати в галузі музейної і архівної справи, але не є аспірантами, могли б підготуватися і отримати спеціальні потрібні їм наукові навички”⁶². Водночас було констатовано необхідність реформи інституту й узгодження його дальшої діяльності з визначеними радянською владою завданнями, використавши лише “кадр” професорів і слухачів. До листа додавався новий проект статуту КАІ, навчальний план і звіт про діяльність інституту за першу половину 1922 року. Як свідчить текст звіту, діяльність КАІ “выразилась в чтении преподавателями института открытых и закрытых лекций; организации циклов научных экскурсий для изучения исторических и художественных памятников Киева и его музеев; положено начало научному обмеру памятников старины, начато изучение памятников, находящихся в Киеве”⁶³. Серед фактично прочитаних лекцій зазначені курси генеалогії (В.М.Базилевич), історії України (О.С.Грушевський), історії географічних відкриттів (В.В.Дубянський), нумізматики (В.Г.Ляскоронський), палеографії (С.І.Маслов) та інших дисциплін, зокрема у галузі мистецтвознавства та етнології. Крім викладачів, до читання лекцій залучалися й вихованці інституту, учасники семінару Н.Д.Полонської: Л.А.Дінцес, який закінчив дисертаційне дослідження “по Трипольской культуре” й складав магістерські іспити при ВУАН, та М.В.Геогрієвський – початківець семінару. Доволі насиченою була і програма екскурсій, котра включала кілька відвідувань Св. Софії, Кирилівської церкви, музею В.М.Ханенка, археологічного відділу Першого державного музею, знайомство з іншими пам’ятками (частина яких незабаром була знищена): Трьохсвятительською церквою та Михайлівським монастирем,

церквою Спаса на Берестові, Видубецьким монастирем, Лаврою, Кирилівською та Андріївською церквами, церквою на Шекавицькому цвинтарі. Екскурсіями керували В.М.Базилевич, В.М.Зуммер, Н.Д.Полонська, Ф.І.Шміт, а також Л.А.Діценс та М.В.Георгієвський. Останній, крім того, разом з Ханиковим під керівництвом В.М.Зумера та Ф.І.Шміта здійснив обміри Кирилівської церкви та Микільського собору. Планувалася і співпраця з архівними установами. За прикладом Петроградського археологічного інституту, на базі якого під загальним керівництвом О.С.Миколаєва впродовж 1918-1919 академічного року було проведено перші Петроградські архівні курси, КАІ спільно з Київським архівним управлінням готувався до проведення ще в 1922 р. "архівних курсів", що мали на меті підготовку у найкоротші терміни співробітників для архівних установ. Програмою, що зберігається у фонді інституту (ф. 1187) в ДА Київської області, передбачалося близько 140 годин занять (з них 35-40 – практичних), розподілених так: історія архівів в Україні (8 год.), історія архівів у Росії (8 год.), архівознавство (14 год.), архівна справа (20 год.), слов'яно-російська та західно-російська палеографія (16 год.), огляд російської й української археографії та видання документів (12 год.), центральне та місцеве управління старої Гетьманщини (8 год.), центральне та місцеве управління Росії XVIII-XIX ст. (8 год.), історична географія Росії та України (8 год.), дипломатика і сфрагістика (короткі відомості, 6 год.). Як бачимо, окреслений програмою перелік дисциплін не виходив далеко за межі тих, що викладалися в інституті. Тобто, проведення таких курсів було абсолютно реальним ще за рік до того, як вони відбулися в Харкові і Києві (1923 р.). А видання текстів лекцій сприяло б створенню навчально-методичної бази для підготовки архівістів.

Проектом Статуту, котрий мало чим відрізнявся від проекту Ф.І.Шміта, передбачалося підпорядкування КАІ Київській філії Всеукраїнського наукового комітету з метою "дать аспирантам по научно-исследовательским кафедрам филологии, истории и искусствоведения, а также лицам, предназначенным себя для работы по ведомствам архивному и охраны памятников искусства и старины, возможность прослушать те специальные курсы и проделать те практические занятия, коих не полагается в вузах, то есть готовить: а) музееведов, археологов, архивистов и т.д.; б) преподавателей, лекторов, исследователей по вопросам археологии, вещественной этнографии, искусствоведения в самом широком значении этого слова, а также по вопросам истории и всех ее ответвлений"⁶⁴. Відповідно залишалися незмінними 4 відділення: археологічне, етнографічне, мистецтвознавче, археографічне. Навчальним планом визначалося коло обов'язкових дисциплін для всіх відділень (соціально-економічна та юридична археологія, вступ до мистецтвознавства, історія побуту) та спеціальних для кожного окремо. Тобто, як статут, так і навчальний план повторювали основні документи КАІ, адже укладали їх в основному його співробітники. Це був останній шанс зберегти можливість вузівської підготовки архівістів.

Однак 15 листопада 1922 р. постановою Колегії Головпрофосу (протокол № 66/241) КАІ було надано статус Київських археологічних курсів при Науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства (без асигнувань на утримання), у якому він існував майже впродовж року, зберігаючи в повсякденному спілкуванні звичну назву. Очолював кафедру та її секцію загального мистецтвознавства академік Ф.І.Шміт, секцією українського мистецтва завідував О.П.Новицький, науковими співробітниками кафедри були С.О.Гіляров, В.М.Зуммер, Ф.Л.Ернст, аспірантами 1923 р. стали Л.А.Динцес, М.П.Георгієвський, В.О.Язловський, Г.М.Вишеславцев. Майже всі вони мали досвід роботи в КАІ. Після реорганізації археографічне відділення було скорочено, функціонували археологічне, мистецтвознавче та етнографічне. Обов'язки ректора (і одночасно декана мистецтвознавчого відділення) виконував Ф.І.Шміт, деканом археологічного відділення стала Н.Д.Полонська, етнографічного – А.М.Лобода. Функції Бюро і факультетської комісії взяла на себе Науково-дослідна кафедра, залучаючи до розгляду інститутських справ вченого секретаря Н.Д.Полонську та її заступника – В.М.Базилевича. Скрутні фінансові умови спонукали до пошуків нових форм викладання та контролю знань. Слухачам було запропоновано самостійно готуватися до складання заліків, керуючись виробленими викладачами програмами. За браком приміщення (КАІ мав у своєму розпорядженні єдину аудиторію, надану Академією наук) лекції читалися повністю лише з тих дисциплін, з яких не було посібників (музезнаводство, нумізматика тощо). Впродовж 1923 р. було прочитано 35 курсів за такими напрямками: а) з історії мистецтв та музезнаводства (Ф.І.Шміт, С.О.Гіляров, С.І.Борисенко та ін.), б) з історії мистецтва (Л.А.Динцес, П.А.Тутковський, В.Ф.Іваницький, В.Г.Ляскоронський, С.І.Маслов, В.М.Базилевич); в) з етнографії (А.З.Носов, А.М.Лобода, К.В.Квітка, Д.М.Щербаківський); г) зі спеціальних дисциплін (В.О.Пархоменко, В.Г.Ляскоронський, В.О.Романовський, В.М.Базилевич). Крім 324-х лекційних годин, 50 було присвячено семінарським заняттям та проведено 22 екскурсії по Києву. В літні місяці під керівництвом досвідчених викладачів – В.М.Зуммера, Ф.Л.Ернста, П.П.Смирнова, В.О. Романовського, В.М.Базилевича, О.С.Дахновича, О.П.Новицького, В.Г.Ляскоронського – відбулися екскурсії до старовинних українських міст: Чернігова, Переяслава, Канева, Ніжина. Позитивним результатом цих поїздок став організований В.М.Зуммером і Ф.Л.Ернстом семінар з давнього і нового мистецтва. Впродовж жовтня-грудня на 14 засіданнях семінара було обговорено 25 доповідей студентів та викладачів. Це зокрема спільне дослідження студенток Н.О.Коцюбинської та М.О.Новицької “Ритм в українському народному узорі”, повідомлення Р.М.Комарова “О книге В.Никольского “Музей декоративного искусства”. Н.О.Коцюбинської “Про путівник по Криму Кримохриси” та ін. Оплата навчання була диференційованою – зі студентів, “которые могли платить, взималась в семестре по 2 рубля золотом”⁶⁵. Зібрані гроші йшли насамперед на виплату винагороди лекторам

(по 50 коп. за лекцію) та придбання обладнання, хоч фінансове становище КАІ залишалось доволі скрутним.

У серпні 1924 р. за розпорядженням Київського губвно діяльність КАІ було припинено.

Проте існування КАІ впродовж 1918-1924 рр. переконливо доводило необхідність створення української системи підготовки кадрів для архівів та бібліотек, які потребували досвідчених фахівців. Зауважимо, що історія КАІ донині залишається маловідомою при існуванні доволі широкої джерельної бази. Цій темі присвячено окрему публікацію Л.Константинеску, побіжні згадки про інститут знаходимо у працях І.В.Верби, В.І.Ульяновського⁶⁶ та ін. Документи та матеріали про нелегкі шляхи становлення КАІ розпорошені в українських та зарубіжних архівосховищах. В Україні джерела до вивчення історії КАІ відкриті насамперед у фондах ЦДІАК України: ф. 707 (Київського учбового округу), ф. 1235 (родини Грушевських); Інституту рукопису НБУВ: ф.33 (С.І.Маслова), ф.29 (В.Ю.Данилевича), ф.12 (В.Л.Модзалевського), ф.42 (Н.Д.Полонської-Василенко); ЦДАВО України: ф.166 (Народного комісаріату освіти УРСР, ф.3806 (Н.Д.Полонської-Василенко), ф. 2457 (Головного управління мистецтв та національної культури Української держави), ф.3689 (Головного управління мистецтв та національної культури УНР), ЦДАМЛМ України: ф. 542 (М.П.Василенка), ф. 13 (І.М.Каманіна), ДАКО – ф. 1187 (Київського археологічного інституту) та ін. В основному цей масив складають чотири групи джерел: а) установчі документи КАІ (варіанти статуту та положень про інститут); б) матеріали, пов'язані з діяльністю інституту (кошториси, навчальні плани, звіти, оголошення та ін.); в) програми окремих курсів; г) листування (з викладачами, абітурієнтами та органами державної влади). Аналіз архівних джерел до вивчення історії КАІ дозволяє виокремити п'ять періодів його діяльності, що характеризуються певними особливостями:

1899-1910 рр. – “протоперіод”, зародження задуму й перших спроб його реалізації;

1916-1918 рр. – підготовчий період розроблення науково-організаційних засад створення КАІ та його установчих документів, організаційне забезпечення відкриття інституту;

1918, жовтень – 1920, липень – період становлення інституту: формування професорсько-викладацького складу, утвердження як науково-навчального закладу; важливою ознакою цього періоду є концепції українського архівно-археологічного інституту;

1920, липень – 1922, жовтень – період численних спроб реформування та перепідпорядкування КАІ;

1922, листопад – 1924, серпень – фінальний період, пов'язаний із наданням КАІ статусу Київських археологічних курсів при науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства та остаточним припиненням фінансування.

Детальне вивчення історії КАІ важливе не лише з точки зору

заповнення білих плям української історіографії, а й з погляду досвіду фундації спеціального вищого навчального закладу архівного профілю, який, на переконання засновників КАІ “не може не мати успіху в Києві, в цій бездонній скарбниці пам’яток мистецтва і старовини, вивчати які не припинять доти, доки людям буде дорога історія рідної країни”⁶⁷.

¹ Центральний державний історичний архів, м. Київ (ЦДІАК), ф.707, оп.294, спр.95, арк.2.

² ІР НБУВ, ф.29, спр.522, арк.1.

³ ІР НБУВ, ф.33, спр.2183, арк.2 зв.

⁴ ІР НБУВ, ф.29, спр.522, арк.7.

⁵ ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.43, арк. 62.

⁶ Там само, арк.20.

⁷ ІР НБУВ, ф.29, спр.534, арк.1.

⁸ Там само.

⁹ ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.43, арк. 62

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Державний архів Київської області (ДАКО), ф.1187, оп.1, спр.1, арк.2.

¹³ Довнар-Запольський В.М. очолював КАІ з листопада 1918 по квітень 1919.

¹⁴ ДАКО, ф.1187, оп.1, спр.1, арк.17.

¹⁵ ЦДАВО, ф.3806, оп.1, спр.43, арк.10.

¹⁶ ДАКО, ф.1187, оп.1, спр.1, арк. 14, 24.

¹⁷ Там само, арк. 27.

¹⁸ Згідно з відповідями Ради КАІ на анкету Підвідділу вищої школи Київського губнаробразу, заняття в 1918-1919 н. р. в інституті розпочалися 4 листопада, канікули тривали з 15 грудня по 1 лютого, закінчився навчального рік 15 травня (Див. ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр. 43, арк. 71).

¹⁹ ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.43, арк. 49.

²⁰ ЦДАВО України, ф.166, оп.1, спр.277, арк.1.

²¹ ІР НБУВ, ф.33, спр.2160, арк.3.

²² ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.43, арк. 14.

²³ Там само, арк. 51.

²⁴ ДАКО, ф.1187, оп.1, спр.1, арк.24.

²⁵ ЦДАВО, ф.166, оп.1, спр.152, арк.118.

²⁶ ІР НБУВ, ф.33., спр.2171, арк.1.

²⁷ ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.43, арк. 19.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само, арк.10.

³⁰ Там само, арк. 8.

³¹ ІР НБУВ, ф.33, спр.2161, арк.3 зв.

³² ДАКО, ф.1187, оп.1., спр.2, арк.4.

³³ ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.43, арк. 38.

³⁴ ЦДАВО України, ф.166, оп.1, спр.709, арк.14.

³⁵ ЦДІАК, ф.1235, оп.1, спр.1057, арк.17.

³⁶ Схему подану за записами В.Ю.Данилевича. Відсутність прізвищ викладачів окремих курсів пояснюється його відсутністю в документі [Див. ІР НБУВ, ф..29, спр.27].

³⁷ *Грушевський Ол.* Проф. Гр.Павлуцький: [Некролог] // Україна. – 1924. – Кн.1-2. – С.206.

³⁸ ІР НБУВ, ф.42, спр.343, арк.1.

³⁹ ІР НБУВ, ф.29, спр.536, арк.1.

⁴⁰ Спочатку очолити комісію запропонували акад. Д.Біляшівському, але той "через слабкість odmовився". Тоді головування було доручено проф. В.Ю.Данилевичу (ІР НБУВ, ф.29, спр.536).

⁴¹ *Константинеску Л.* Традиційна археографія в курсах Київського археологічного інституту // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ, Седнів, 18-21 жовтня 1993 р.). – К., 1997. – С.117.

⁴² ІР НБУВ, ф.29, спр.536, арк.1.

⁴³ ЦДАВО України, ф.166, оп.1, спр.152, арк.118.

⁴⁴ ІР НБУВ, ф.29, спр.181.

⁴⁵ ІР НБУВ, ф.29, спр.187.

⁴⁶ Там само, арк. 20..

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ ІР НБУВ, ф.33, спр.2170, арк.1.

⁴⁹ ЦДАВО, ф.166, оп.1, спр.152, арк.123.

⁵⁰ ІР НБУВ, ф.33, спр.2174, арк.1.

⁵¹ ІР НБУВ, ф.33, спр.2176, арк.1.

⁵² ІР НБУВ, ф.33, спр.2178, арк.1

⁵³ ІР НБУВ, ф.33, спр.2182, арк 8 зв.

⁵⁴ ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.43, арк.52.

⁵⁵ ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.41, арк.11.

⁵⁶ *Константинеску Л.* Вказана праця. – С.118.

⁵⁷ ІР НБУВ, ф.33, спр.2183, арк. 1.

⁵⁸ ІР НБУВ, ф. 33, спр.2184, арк.1.

⁵⁹ Протокол № 118 Спільного зібрання [Ради] УАН від 10 жовтня 1921 р. // Історія Академії наук України (1918-1923): Документи і матеріали / Шмельов Г.В. (ст. упор.), В.А.Кучмаренко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – С.476

⁶⁰ ІР НБУВ, ф.29, спр.295, арк.1.

⁶¹ Там само.

⁶² ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.43, арк.73.

⁶³ Там само, арк. 54.

⁶⁴ Там само, арк.7.

⁶⁵ ІР НБУВ, ф.1, спр.26299, арк.7 зв.

⁶⁶ Див.: *Ульяновський В.* Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко-Моргун: сторінками життєпису // Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т.1. До середини XVII століття. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. – С.ХХVII-ХХХ; *Верба І.В., Овчаренко П.Д., Рубльов О.С.* Н.Д.Полонська-Василенко: історично-біографічний нарис життя та діяльності // Н.Д.Полонська-Василенко. Українська Академія наук: Нарис історії. – К.: Наукова думка, 1993. – С.8-22 *Константинеску Л.* Традиційна археографія в курсах Київського археологічного інституту // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ, Седнів, 18-21 жовтня 1993 р.). – К., 1997. – С.103-122.

⁶⁷ ЦДАВО України, ф.3806, оп.1, спр.43, арк.67.